

Sabit DOKUYAN¹

**ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ÖNEMLİ BİR ADIM:
DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU²**

Özet

Demokrat Parti, Türkiye'nin demokrasi hayatında önemli bir yere sahiptir. 27 yıl boyunca tek parti iktidarı ile yönetilen ülkenin çehresini değiştiren bu parti, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinden doğmuştur. İktidar partisinin çıkmazlarını iyi değerlendiren yeni parti, kısa sürede büyük halk kitlelerini peşine takarak dört yıl içinde iktidara geçmiştir. Bu alışmada; Demokrat Parti kurucularının CHP'den kopuşları, partiyi hayata geçirme çabaları, yeni oluşumun sahip olduğu politik anlayış değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Demokrat Parti, Çok Partili Hayat, Dörtlü Takrir*

**AN IMPORTANT STEP TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM:
DEMOCRATIC PARTY ORGANIZATION**

Abstract

Democrat Party has a important place in the life of democracy in Turkey. This party changes the face of country which is managed by a single-party government for 27 years and born into Republican People's Party. The new party sees the government party's dilemmas as an opportunity and is in power in the four years with the support of large numbers of people in a short time. In this work, it is estimated that breaking away the founders of Democrat Party from Republican People's Party that founders' efforts to implement the party that the political understanding of new entity.

Key words: *Democrat Party, Life in Multi-Party, Quartet Motion.*

¹ Yrd. Do. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sabitdokuyan@gmail.com

² Bu makale "1945-1950 Yılları Arasında Türkiye" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

GİRİŞ

23 Nisan 1920 tarihinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte milli egemenlik ilkesi benimsenmiş ve cumhuriyetin ilanı ile da demokrasiye giden yolda önemli bir adım atılmıştır. Demokrasinin vazgeçilmezlerinden olan çok partili hayata geçiş için ise Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu süreçte iki kez girişimde bulunulmuştur. Fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri başarısızlıkla son bulmuştur. Bu nedenle, Demokrat Parti'nin ciddi bir muhalefet partisi olarak ortaya çıktığı 1946 yılına kadar, Türkiye'de tek parti idaresi hüküm sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte, ülkede yaşanan sıkıntıların bir sonucu olarak, Cumhuriyet Halk Partisi ve halk içerisinde ikinci bir partinin kurulması gerekliliği sıkça konuşulmaya başlanmıştır.

Yeni bir partinin kurulması adına atılmış ilk adım; 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'na verilmiş olan, Dörtlü Takrir olarak adlandırılan ve demokrasinin daha geniş şekilde uygulanması yönünde talepler içeren bir metin olmuştur. Metnin altında Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzaları yer almıştır³. Grubun önderliğini Bayar üstlenmiştir. CHP Meclis Grubu'na sunulan metnin hazırlanması için ilgili şahıslar uzun süren bir hazırlık aşaması ve ön görüşmeler süreci geçirmiştir⁴. Takrir içerisinde yer alan ifadelerden bazıları şu şekildedir:

“...Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti dünyanın en demokratik ülkesi olmuş ve kişisel hürriyetlere en geniş şekilde imkân sağlamıştır. Eski düzenden ülkenin korunabilmesi için 1925 yılından sonra siyasi hürriyetlerden tavizler verilmiştir. Yine de anayasanın demokratik ruhuna sadık kalınmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi bu anlamda bir hareket olmuş ama başarısızlığa uğrayınca siyasi hürriyetlerde sınırlandırmalar artmıştır. Yine de demokrasi yolundan ayrılmamaya gayret edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı başlayınca doğal olarak demokrasi konusunda daha fazla engellemeler ortaya çıkmıştır. CHP kendi içinde oluşturduğu Müstakil Grup ile demokrasiyi bir nebze olsa da desteklemeye çalışsa da pek fayda sağlanamamıştır. Savaş sonunda demokrasi anlayışı tüm dünyada zirveye ulaşmış ve bu anlayış Türkiye'de de her zümreden taraftar sağlamıştır. Türk halkı okuma yazma bilmeyenler de dâhil olmak üzere demokrasinin yanındadır ve siyasi hürriyetlerini kullanabilecek seviyelere ulaşmıştır. Sonuç olarak gelinen noktada demokratik anlayışın hayata geçirilmesi gerekmektedir. Milli irade Meclise tam olarak yansıtılmalıdır. Vatandaş siyasi haklarını anayasanın belirttiği seviyede kullanabilmelidir. Bu amaçlar doğrultusunda parti çalışmaları yeniden düzenlenmelidir. Bu takrir ile CHP'nin ve Türk milletinin tercümanı olduğumuz, Ata'nın yolunda gittiğimiz inancındayız...⁵”

Cumhuriyet tarihinde bir ilk olma özelliği taşıyan ve başkaldırı niteliği barındıran takrir büyük ses getirmiştir. Dönemin canlı şahitlerinden Necip Fazıl Kısakürek ve Hilmi Uran, takririn esas manasını yorumlamaya çalışmışlardır. Kısakürek konuyla ilgili şu yorumu yapmıştır:

³ BCA(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 572.2277..3.

⁴ Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Konya 2003, s. 8-9.

⁵ BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 53.315..4., Ayrıca Bakınız: Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 72-75.

“Dörtlü Takrir diye adlandırılan davranışı, Demokrat Parti'nin tohum atışı ve ilk kadrosunu çerçeveselendiriş hareketi kabul edebiliriz. Bu hareket, yeni bir parti şuurundan uzak olarak yapılmakta idiye de, o istikamet rotasını kendi kendisine çizmekteydi⁶.”

Uran'ın değerlendirmesi ise şu şekilde olmuştur:

“Benim kanaatim odur ki, İkinci Dünya Harbi'nin bitmiş olduğu günleri hemen takiben bu önergeyi verenler, mensup buldukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı ve önergedeki istekleri de bir bahane olarak kullanıyorlardı⁷.”

Dönemle ilgili detaylı çalışmaları bulunan Cemil Koçak'ın takrir ile ilgili yorumu ise şöyledir:

“Önergede kanımca üç temel istek vardır. İlk istek; Milli hakimiyet'in fiilen gerçekleşmesini sağlamak üzere, özgür meclis çalışması ve denetimiydi. Bu, üzerinde herhangi bir tartışma açılmayan anayasanın demokratik ruhuna hem bir geri dönüş olacaktı, hem de anayasanın uygulanmasını sağlayacaktı. İkinci istek; Siyasi hak ve hürriyetlerin genişçe kullanılması imkânıydı. Üçüncü istek de; Parti örgütünde ve faaliyetlerinde, aynı görüşler doğrultusunda yeni bir organizasyondur⁸.”

Takrir, Parti Meclis Grubu'nda yapılan 12 Haziran 1945 tarihli gizli oturumda görüşülmüştür. Takrir ve takrir sahipleri şiddetli şekilde eleştirilmiştir. Celal Bayar bu tenkitler karşısında kendilerini nasıl savunduklarını şu şekilde izah etmiştir:

“Takriri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk...⁹.”

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, takririn geri çektilirip örtbas ettirilmesi taraftarı olmuştur. Bir grup partili, partiyi bölme amacı olan bu dört kişiyi baskı altına almayı önermiştir. İsmet İnönü ise yeni bir parti kurma isteği içinde olduğunu düşündüğü takrir sahiplerinin, parti içinde değil de parti dışında mücadelelerine devam etmesini önermiştir¹⁰. İnönü, toplantıda ılımlı bir yaklaşım içerisinde olmasına rağmen, daha önceden Çankaya'da yaptığı toplantılarda takririn reddedilmesini ve takrire imza atanların grupta hırpalanmasını istemiştir¹¹. Dörtlü Takrir, Parti Grubu tarafından reddedilmiştir¹². Takrir sahipleri; isteklerinin CHP Grubu tarafından kabul edilmeyeceğini bildikleri halde, sadece halkın ve Meclisin takircilerin fikirlerini öğrenmesi adına bu girişimde bulduklarını dile getirmişlerdir¹³.

⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1970, s. 50.

⁷ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 362.

⁸ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950) İkinci Parti*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 317.

⁹ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 33.

¹⁰ Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 66-67.

¹¹ Kısakürek, *age*, s. 51.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, Ankara 1969, s. 138.

¹³ İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s. 17.

1. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TAKRİR SAHİPLERİNİ TASFİYE SÜRECİ

CHP içerisinde yaşanan takrir sürüşmesi basına da yansımıştır. CHP yayın organı *Ulus*'un başyazarı Falih Rıfki Atay, oluşan muhalefete karşı sert içerikli yazılar yayınlamaya başlamıştır. Takrir sahiplerinden Fuat Köprülü ise bu yazılara *Vatan Gazetesi*'nden cevap vermiştir. Köprülü'nün "*Yalancının Mumu*" başlıklı yazısı Falih Rıfki Atay'ın eleştirilerine karşılık olarak yazılmış ve daha sonra Köprülü'nün partiden ihraç edilmesine yol açan nedenlerden birisi olmuştur. Falih Rıfki Atay *Ulus Gazetesi*'ndeki köşesinde Köprülü'yü; son döneme kadar sessiz kalmak ve ortalık bulanmaya başlarken muhalefet safına geçerek Adnan Menderes'le bir olmakla suçlamıştır. Köprülü ise buna cevaben; kendisinin CHP'nin kuruluşundan beri parti içinde olduğunu, gazete ve dergilerde gerektiği zaman muhalif tavır sergilediğini, Mecliste bulunduğu müddetçe de fikirlerini açıkça söylediğini hatırlatmıştır. Parti ve demokrasiyi kuvvetlendirmenin, anayasanın mantığına sadık kalarak anayasaya uymayan kanunların değişmesini istemenin suç ve bozgunculuk olarak değerlendirilmesini hoş karşılamamıştır¹⁴.

Fuat Köprülü'nün iktidarı kızdıran diğer bir yazısı da "*Sırça Köşkte Oturan...*" başlığıyla yine *Vatan Gazetesi*'nde yayınlanmıştır. İki gün devam eden bu yazıda; Emin Erişirgil tarafından kaleme alınan "*Demokrasi ve Parti Terbiyesi*" başlıklı *Ülkü Dergisi*'nde yayınlanan makale eleştirilmiştir. Erişirgil, eleştirilen makalesinde CHP'ye muhalif olanları şu başlıklar altında sınıflandırmıştır: “

1. *Partinin ve hükümetin yıllardan beri çıkardığı inkılâp kanunlarından maddi zarar görenler veya inkılâp fikirlerine düşman olanlar,*
2. *Udukları mevkilere geçemedikleri için partiyi beğenmeyenler,*
3. *Partinin bazı nüfuzlu şahsiyetlerini sevmedikleri ve kaskandıkları için muhalefete geçenler,*
4. *Mizaç itibariyle daima her işin fena tarafını görüp tenkit edenler,*
5. *İnsan iradesinin bir anda her şeyi düzeltebileceğine inananlar,*
6. *Memleketi ve dünyayı bilmeyen gafil ve cahiller,*
7. *Herhangi bir işin şöyle değil böyle olmasını istedikleri için muhalif bir tavır alanlar,*
8. *Dünya görüşleri iktidar mevkiindeki partinin dünya görüşünden ayrı olanlar.”*

Köprülü bu sınıflandırma işine tepki göstererek, CHP ya da her hangi bir partinin taraftarı olanların da sınıflandırılacağını söyleyerek şöyle bir liste çıkarmıştır:“

1. *Partinin çıkardığı kanunlardan fayda görenler veya bu kanunlar ile güdülen gayelere taraftar olanlar,*
2. *Udukları veya ummadıkları yüksek mevkilere geçtikleri veya geçmek ümidini besledikleri için, partinin her hareketini müdafaa edenler,*
3. *Partide nüfuz kazanmış şahsiyetlere mensup oldukları ve onların himayesiyle nimet ve servete oldukları için muvafık geçinenler,*
4. *Mizaç itibariyle daima her işin iyi tarafını görenler,*

¹⁴ Fuat Köprülü, "Yalancının Mumu", *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945, s. 1-4.

5. *İnsan iradesinin fena işleri düzeltemeyeceğine inandıkları için her fenalığı tabii, hatta zaruri gören fatalistler, yani kaza ve kadere boyun eğenler,*
6. *Memleketi ve dünyayı bilmeyen gafil ve cahiller,*
7. *Herhangi bir iş arzularına uygun geldiği için muvafık bir tavır alanlar.”*

Erişirgil makalesinde ayrıca; 8. maddede yer alan kimselerin muhalif olarak açıkça ortaya çıkmalarını ve programlarını ilan etmelerini istemiştir. Bu tip oluşumların yurt dışından destek almayacak ve Türkiye'yi hukuk devleti olmaktan çıkarmayacak bir tavır içinde olmasının gerektiğini iddia ederek, muhalefeti dış kaynaklı olmakla itham etmiştir. Köprülü bunu da eleştirmiş ve Erişirgil'in bu ifadesiyle kimleri kastettiğini açıkça belirtmesini istemiş, dışarıdan destek almak demenin vatan hainliği anlamına geleceğini, bu ithamda bulunmanın ise mahkemeler aracılığıyla yapılabileceğini belirtmiştir¹⁵.

CHP Genel Sekreterliği, 11 Eylül 1945 tarihinde; muhalif tavrılara sahip olduğu, yerli ve yabancı basında yer alan yazıları sonrasında parti kurallarına uymadığı suçlamalarını içeren bir mektubu Köprülü'ye göndermiştir. Köprülü, 13 Eylül günü gönderdiği yazılı müdafaasında; CHP'nin ana prensipleri ile *Vatan Gazetesi*'nin savunduğu demokratik prensipler arasında fark görmediğini, parti denetiminde çıkan *Ulus Gazetesi*'nde kendisine yapılan eleştirileri cevaplamak adına yazılarını kaleme aldığını belirtmiştir. Yaptığı konuşmaların da parti tüzük ve programına aykırı olmadığını, demokrasi adına eleştirilerde bulunduğunu ifade etmiş, Dörtlü Takriri savunmaya devam ettiğini eklemiştir¹⁶.

Adnan Menderes'e de muhalif tavrılarından dolayı, Köprülü'ye gönderilen tarzda bir mektup gönderilmiştir. Mektubun içerisinde, Menderes'in parti grubu toplantılarında tüzüğe aykırı olarak davranması eleştirilmiştir. Menderes, mektuba verdiği 13 Eylül tarihli cevabında; Meclis toplantılarındaki hareketlerinin parti tüzüğüne ve programına aykırı olmadığını, hatta parti ve memleket yararına bir tutum içinde olduğunu belirtmiştir¹⁷. Menderes, parti'den uyarı almasına ve savunması istenmesine rağmen muhalif tavrını devam ettirmiştir ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu eleştirmiştir. Menderes, basında yer alan bir yazısında, Saraçoğlu'nun basına aylık olarak verdiği demeçte ifade ettiği; *“Matbuat Kanunu'nun baskısının azaltılması için yapılacak değişikliklerin zamanının daha gelmediği”* ve *“kanundaki en sert madde olan 50. maddenin daha uysal hale getirileceği”* ifadelerinin ne anlama geldiğini sormuştur. Değişiklikler için beklenen zamanın ne zaman geleceği ve kanunun demokratik ülkeler standardına getirilip getirilmeyeceğinin merak konusu olduğunu belirtmiştir. Ülkede demokrasi yolunda hayli yol alınmış olduğu yönündeki Saraçoğlu'nun sözünü de eleştiren Menderes, yakın zamana kadar demokrasi yolunda gidilmediğini, Türkiye'nin çok partili hayata 1908 tarihinde geçmiş olduğunu hatırlatarak, içinde bulunulan tek parti anlayışını eleştirmiştir¹⁸.

Dörtlü Takrir ve ardından basının da dâhil edildiği muhalif hareketler CHP içerisinde şiddetli tepki toplamıştır. Çoğunluk, muhaliflerin partide bölünmeye neden olmalarından şikâyetçi olmuştur. Partideki hizipçilerin partiden uzaklaştırılması isteği ağır basmıştır¹⁹. CHP Genel Sekreterliği de parti içinde oluşan gerilimin bir yansıması olarak, Menderes ve Köprülü'nün tavrılarını olumsuz karşılamıştır. Sekreterliğe göre; parti grubunda herkes serbest

¹⁵ Fuat Köprülü, “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 11 Eylül 1945, s. 2. ve Fuat Köprülü, “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 12 Eylül 1945, s. 2-4.

¹⁶ BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:572.2277..3.

¹⁷ BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:572.2277..3.

¹⁸ Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 14 Eylül 1945, s. 1-2.

¹⁹ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 187.

oy hakkına sahiptir ama alınan ortak karara da uyulması gerekmektedir. Dörtlü Takrir grup tarafından reddedilmesine rağmen, Köprülü ve Menderes muhalif davranışlara devam ederek partiyi anayasaya uymamakla suçlamışlardır. Dünyaya, Türkiye’de bir rejim meselesi varmış görüntüsü vererek, Türkiye demokrasisini küçük düşürme yönünde çalışmışlardır. Parti yönetiminin; menfaatlerine bağlı tekelci bir grubun elinde olduğu suçlamasını yapmışlar, gerçek demokrasinin olmadığını iddia ederek muhalefet kadar ve hatta daha fazla eleştiride bulunmuşlardır. Parti Genel İdare Kurulu ise Menderes ve Köprülü’nün savunmalarını almış, bu iki ismin partiden çıkarılmasını uygun bulmuş ve durumu Parti Genel Başkanlık Divanı’na bildirmiştir. Bu kurul da Genel İdare Kurulu’nun açıklamalarını yeterli görmüş, iki vekilin partiden çıkarılmasına kanaat getirmiş ama son kararı vermek üzere durumu Parti Divanı’na havale etmiştir²⁰.

21 Eylül 1945 tarihinde CHP Parti Divanı²¹ Genel Başkan Vekili Saraçoğlu başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda; Menderes ve Köprülü’nün hareket ve faaliyetleri parti anlayışına ters görülerek, oy birliğiyle, iki milletvekilinin partiden ilişkisinin kesilmesi kararlaştırılmıştır. Her iki şahıs da parti içinde ayrılık cereyanları oluşturmak, partiyi zayıf düşürmek, partinin demokratik olmadığını söyleyerek muhalefete yaklaşmak ve esas olarak da partiyi yıkmakla suçlanmıştır²². Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün CHP ile ilişkisinin kesilmesi hakkında verilen hüküm, 22 Eylül 1945 tarihinde Genel Sekreterlik tarafından parti il ve ilçe idare kurullarına gönderilen bir genelge ile ilan edilmiştir. Bu genelgede süreç özetlenerek, bahsi geçen iki kişinin partiyi zarar verme amacıyla ve art niyetli oldukları belirtilmiştir²³.

Her iki isim de basın aracılığıyla ihraç durumlarına tepki göstermişlerdir. CHP’deki anlayışı eleştirerek, demokrasi konusunda mücadelelerini devam ettireceklerini duyurmuşlardır. Köprülü konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu karar, memleketin menfaatlerine uygun samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerini bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi”.

Menderes ise:

“Memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmaktığım başka başka tesirleri haiz olamaz.” değerlendirmesini yapmıştır²⁴.

Zekeriya Sertel gazetesindeki köşesinde ihracın nedenlerini tahlil etmeye çalışmış ve özetle şu ifadeleri kullanılmıştır: CHP dünyanın en disiplinli partilerindendi ve içerisinde her görüşten ve sınıftan insan bulunmaktaydı. Bu birliktelik milli birlikteliği temsil etmekteydi. Fakat bu güçlü yön aslında partinin en zayıf tarafının oluşturmaktaydı. Parti mensupları sürekli olarak iç ya da dış sorunlar karşısında birleştirilmeye çalışılıyordu. Şahsi çıkarlar için partiye bağlananlar da mevcuttu. Başka siyasi oluşumlar bulunmadığı için siyasiler hem siyasi hem de milli hedeflere ulaşmada bu partiyi kullanmaktaydılar. Parti içinde tartışmalar ve eleştiriler olmaktadır ama bunlar sınırlı olarak cereyan etmekteydi. Fakat son dönemde parti içinde

²⁰ BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:572.2277..3.

²¹ Parti Divanı’nı oluşturan unsurlar şu şekildedir: Parti Genel Başkanlık Divanı, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Kabine üyeleri, Genel İdare Kurulu, Parti Grubu İdare Kurulu, Müstakil Grup İdare Kurulu. *Son Posta Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1.

²² BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:572.2277..3.

²³ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 5.27..17.

²⁴ *Vatan Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1.

eleştiriler şiddetini artırdı, hükümetin icraatlarına karşı bir muhalif yapılanma ortaya çıktı. Parti artık eski birlikteliğini kaybetmeye ve bazı tasfiyelerde bulunmaya ihtiyaç duymaya başladı. Köprülü ve Menderes'in partiden çıkarılması bu ihtiyacın bir sonucu olarak gerçekleşti²⁵.

Demokrasiye geçiş için mücadele veren ama ihraç kararını onaylayan İnönü ise yaptığı değerlendirmede; takriri veren kişileri yakından tanıdığını, bir parti kurma işini başarabileceklerine inandığını ve bu yüzden Saraçoğlu'na takriri reddettirmesi talimatını verdiğini ifade etmiştir. Böylece, bu kişilerin partiden ayrılma yönünde bir düşünce içine gireceklerini, süreci hızlandırmak içinse sudan sebeplerle bu kişileri partiden uzaklaştırma yolunu seçtiklerini belirtmiştir. İnönü ayrıca, Celal Bayar'a dokunmayarak, O'nun kendi isteğiyle partiden ayrılacağını tahmin ettiğini ifade etmiştir²⁶. İnönü'nün sözünü ettiği, Bayar'ın partiden ayrılış süreci ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 5 Kasım 1945 tarihli Meclis oturumunda, İzmir Milletvekili Bayar'ın 26 Eylül 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifa ettiğine dair dilekçesi okunmuştur²⁷. Bayar bu istifasını Köprülü ve Menderes'e destek için yaptığını açıklamıştır. Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş ama CHP'den istifa etmemiştir. Bunun nedenini şu cümlelerle açıklamıştır:

“CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim²⁸.”

Bayar'ın istifası çeşitli yorumlara neden olmuştur. Kimileri O'nun siyasetten tamamen çekileceğini düşünürken, kimilerine göre ise Bayar yeni bir parti kurma çalışmaları içerisine girmiştir²⁹. Bazılarına göre ise Bayar, kararsız olduğu için böyle bir adım atarak beklemede kalmayı tercih etmiştir³⁰. Bayar'ın, CHP'den tamamen kopuşu ise 2 Aralık 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Bayar, Basın Kanunu'nun haberleşmeyi engelleyen 17 ve 50. maddelerinde değişiklik yapılması için bir tasarı hazırlamıştır. Fakat tasarısı daha Meclise gelmeden parti grubunda reddedilmiştir. Bu tutum Bayar'ın istifasına giden yolu açmıştır³¹. İstifanın ardından 4 Aralık tarihinde yaptığı bir açıklamayla da yeni bir parti kuracağını duyurmuştur³².

Köprülü ve Menderes'in partiden ihraç edilmesine rağmen, Dörtlülük Takrir'in diğer bir imzacısı olan Refik Koraltan sessizliğini korumuştur. İçel Milletvekili Koraltan 2 Ekim 1945 tarihinde yapılan bir röportajda:

“Ben ve üç arkadaşım, milli hâkimiyet esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir.” ifadelerini kullanmıştır³³.

Koraltan'ın bu açıklamaları parti tarafından olumsuz karşılanmıştır. Saraçoğlu, iki vekilin partiden uzaklaştırılmasında kendinin (Saraçoğlu'nun)de oy kullananlar arasında olduğunu söyleyerek, Koraltan'ın eleştirilerini yakışsız bulduğunu açıklamıştır³⁴. 2 Ekim tarihli

²⁵ Zekeriyâ Sertel, “İki Mebusun Partiden Çıkarılması Hadisesi”, *Tan Gazetesi*, 24 Eylül 1945, s. 1.

²⁶ İsmet Bozdağ, *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997, s. 54-55.

²⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 5 Kasım 1945, 7. Dönem, C. 20., s. 14.

²⁸ Tokar, *age*, s. 74.

²⁹ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963, s. 84-85.

³⁰ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 403.

³¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 251.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam(1938-1950)*, C. II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 442.

³³ *Vatan Gazetesi*, 2 Ekim 1945, s. 1.

³⁴ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1971)*, C. 2., Pera A.Ş., İstanbul 1997, s. 1314.

röportajına bağlı olarak CHP Genel Sekreterliği, Koraltan'ın savunmasını istemiştir³⁵. Koraltan ise sekreterliğin böyle bir istekte bulunamayacağı yanıtını vermiştir. Bu cevap üzerine, 27 Kasım 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu toplanmıştır. Yapılan görüşmeler ve Koraltan'ın savunmasının değerlendirilmesi sonrasında Koraltan da partiden ihraç edilmiştir³⁶. 22 Aralık 1945 tarihinde, CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan bir genelge ile Koraltan'ın CHP'den çıkarılışı gerekçeleriyle birlikte duyurulmuştur. Gerekçeler, Menderes ve Köprülü'nünki ile aynı içerikte olmuştur³⁷.

Koraltan partiden ihracı üzerine basına verdiği bir demeçte düşüncesini ve tepkisini şu ifadelerle açıklamıştır:

“...Dört imza ile parti meclis grubuna verdiğimiz müşterek taktir, araya beş aylık bir zaman girdikten sonra ne kadar isabetli bir nokta-i nazarı ifade ettiği bugün anlaşılmiş bulunuyor. Bugünkü parti grubundaki münakaşalarda dahi bu hakikat bütün açıklığıyla ve kıymetiyle belirmiş bir haldedir. Parti ekseriyeti gerek nizamnamenin ve gerek programının anlaşılmasında bizden ayrılmış bulunuyorlar³⁸.”

Bahsedilen dört isim dışında CHP içinde tasfiyeler ve istifalar devam etmiştir. Koraltan'la aynı gün CHP Aydın İl Başkanı Ethem Menderes görevden alınmış ve bunun üzerine CHP'den istifa etmiştir. 22 Aralık 1945 tarihinde Antalya Milletvekili Cemal Tunca da CHP'den ayrılmıştır³⁹. Diğer bir muhalif Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur hakkında, Parti Grubu İdare Kurulu'nca teklif edilen partiden çıkarılması talebi ise parti grubunca 22 Ocak 1946 tarihli toplantıda görüşülmüş; 1 ret, 3 çekimser ve 280 oy ile kabul edilmiş ve bu şahsın parti ile ilişkisi kesilmiştir⁴⁰. *Hürses Gazetesi* sahibi CHP'li Saim Nuri Uray da partiden çıkarılmıştır⁴¹.

2. YENİ PARTİNİN KURULUŞ HAZIRLIKLARI

Bayar'ın CHP'den ayrılması sonrasında Dörtlü Taktir sahipleri; bir parti kuracaklarını kesin bir şekilde açıklamaya, kurulacak partinin amacının anayasaya aykırı uygulamalara son vermek ve tek dereceli seçim sistemini getirmek olduğunu belirtmeye başlamışlardır. Partinin ismi ile ilgili söylentiler de çokça konuşulan konular arasına girmiştir. İlk etapta *Kemalist Parti*, *Demokrat Çiftçi Partisi* gibi isimler öne çıkmıştır⁴². Bayar bu süreçte Samet Ağaoğlu'na yazdığı bir mektupta, kurulacak olan partinin isminin “*Demokrat Halk Partisi*” olacağını belirtmiştir. Daha sonra ‘*Halk*’ kelimesinin çıkarıldığını belirten Ağaoğlu, bu değişikliğin sebebini; CHP ile yeni kurulan partinin ilişki içerisinde olduğu zannının ortadan kaldırılmasına bağlamıştır⁴³. Bayar'ın parti kurma yönünde bir fikre kapılması üzerine yakın çevresi, daha önceki parti denemelerini hatırlatılarak, vazgeçmesini istemiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Bayar'a mektup yazarak bir parti kurmak için çok erken olduğunu belirtmiştir. Bayar yazdığı cevabi mektupta:

³⁵ BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:572.2277..3.

³⁶ Aydemir, *İkinci...*, s. 441., Ayrıca Bakınız: Erol Tuncer, *1946 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2008, s. 27.

³⁷ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..7.

³⁸ *Vatan Gazetesi*, 28 Kasım 1945, s. 1.

³⁹ Erer, *age*, s. 88.

⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..19.

⁴¹ *Yeniçağ Gazetesi*, 23 Mart 1946, s. 7.

⁴² Yalman, *age*, s. 1327.

⁴³ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 87.

“Biz partiyi kuracağız. Kendimize güveniyoruz. Millete sonsuz bir itimadımız var. Memleketin başına bir savaş afeti gelecekte o zaman kendimizi ilk ateşe atacak olanlar da biz olacağız” demiştir⁴⁴.

Yeni bir partinin kurulacağı haberi basında da sıkça yer almaya başlamıştır. *Akşam Gazetesi* yeni bir parti kurulacağını şu şekilde duyurmuştur:

“Yeni parti, Celal Bayar ve arkadaşları Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından kurulacaktır. Partinin kurulması için bu ana kadar hükümete yapılmış resmi bir müracaat yoksa da önümüzdeki hafta içinde böyle bir müracaatın yapılması büyük bir ihtimal dahilindedir⁴⁵.”

Kuruluşu hazırlanan partinin lideri olması beklenen Bayar ile ilgili de basında çeşitli bilgilendirmeler yer almıştır. Bu yazılardan birinde Necmettin Sadak, Bayar hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Celal Bayar bir parti lideri olmak için bütün şartlara maliktir. Milli İstiklal Harbi'nden beri denenmiş vatanseverliğine, uzun bir siyasi hayatın en temelli meziyetleri katılmıştır. Başında bulunduğu işlerde ve devlet hizmetinde, ayrı görüşlerden, düşüncemize uymayan ve tenkit edilebilecek sistem ve kararları bulunabilir. Fakat Celal Bayar, her şeyden üstün, milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insan olduğunu ispat etmiştir. Lider olarak arkasına insan toplayabilir. Etrafındakilere olduğu kadar karşısındakiler de güven ve saygı telkin edebilir. Nihayet ekonomi siyasetinde meslek sahibidir. Liberal ve şahsi teşebbüs taraftarıdır. Yeni bir partiye lazım olan böyle bir liderdir⁴⁶.”

Yeni partinin kurulması netleştikten sonra Bayar, kurulacak olan parti hakkında bilgi vermek üzere İnönü ile görüşmüştür. Metin Toker, bir jest olarak gördüğü bu görüşmenin, aynı zamanda İnönü'nün onayını alma amacını da taşıdığını belirtmiş, Bayar ile İnönü arasında şu ilginç diyalogun yaşandığını aktarmıştır:⁴⁷

-İnönü: Terakkiperver'de olduğu gibi “itikadat-ı diniyeye biz riayetkârız” diye madde var mı?

-Bayar: Hayır paşam! Laikliğin dinsizlik olmadığı var.

-İnönü: Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

-Bayar: Hayır.

-İnönü: Dış politikada ayrılık var mı?

-Bayar: Yok.

-İnönü: O halde tamam⁴⁷.”

İki lider arasında yapılan bu görüşme, daha sonraki dönemlerde, DP'nin danışıklı olarak ve CHP'den izin alarak kurulduğu iddialarını gündeme getirecektir⁴⁸. İnönü genel itibariyle yeni

⁴⁴ Bayar, *age*, s. 37-38.

⁴⁵ *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1945, s. 1.

⁴⁶ *Akşam Gazetesi*, 3 Aralık 1945, s. 1.

⁴⁷ Toker, *age*, s. 80-81.

⁴⁸ Durmuş Ali Koltuk, “II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2008/2, s. 43.

bir partinin kurulmasına taraftar görünmüştür. Meclisin tatilden döndüğü 1 Kasım 1945 tarihli Meclis açılış konuşmasında İnönü, demokrasi ve yeni bir partinin kurulması konularında sahip olduğu olumlu yaklaşımı açıkça sergilemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir... Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır⁴⁹.”

İnönü'nün bu olumlu bakışına rağmen, CHP içinde yeni oluşuma karşı bir olumsuzluk bulunup bulunmadığı merak konusu olmuştur. Bu soru işaretlerini *Akşam Gazetesi* gidermeye çalışmıştır. Gazetede konuyla ilgili şöyle bir haber yer almıştır:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin salahiyyetli şahısları, kurulacak olan yeni Celal Bayar partisinin doğmasını çok iyi karşılamakta ve bu yeni teşekkülün memlekete ancak fayda getirebileceğini söylemekten çekinmemektedirler. Bundan sonra Cumhuriyet Halk Partisi çalışmalarının daha dinamik bir şekil alacağı da söylenmektedir. Bu yolda daha önce başlayan hareket hiç şüphesiz hızlanacaktır⁵⁰.”

Parti'nin uzayan kuruluş hazırlıkları döneminde Refik Şevket İnce de dörtlülerin mesaisine katılmıştır. Tevfik Rüştü Aras ise ilk çalışma sürecinde kuruculara yardımcı olmuş ama sosyalist istekleri dolayısıyla dışarıda kalmıştır⁵¹. Bu hazırlık aşamasında en ilginç gelişme ise sol görüşlü Zekeriya Sertel'in sürece dahil olması olmuştur. DP kurucularının daha sonradan reddetmelerine rağmen Sertel, parti'nin kuruluşunda bilahare yer aldığını belirtmiştir. Sertel'in hatıralarında bu konu geniş bir şekilde yer almıştır. Sertel, gelişmeleri hatıralarında şöyle aktarmıştır:

“Tevfik Rüştü Aras bana ikinci bir parti kurmanın gereğinden söz etti. Tek parti ve tek şefe karşı, özgürlük ve demokrasi savaşında beraber çalışmamızı önerdi. Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in de bizimle beraber çalışacağını söyledi. Ben Celâl Bayar'la Adnan Menderes'le bir kaptayamayacağımı söyledim. Fakat O, kişilerden çok ilkeler üzerinde durmanın doğru olacağını ileri sürdü... Önce yeni partinin amacı ve programı konuşuldu. Herkes demokrasi üzerinde birleşiyordu. Çünkü tek parti ve tek şef sisteminden herkesin ağzı yanmıştı. En çok konuşan da Adnan Menderes'ti. Daha o gün bu işin önderi olmak istediğini anlamak güç değildi... Yalnız İsmet İnönü rejiminden yakınıyor, yürürlükteki kanunlardan çoğunun antidemokratik olduğunu söylüyor, bu kanunların değiştirilmesini istemek gerektiğini belirtiyordu. Fakat bir kanun söz konusu olunca, o kanunun Celâl Bayar zamanında çıktığı anlaşılıyordu. Bu gerçek meydana çıktıkça Celâl Bayar sıkılıyor 'Bu da mı benim zamanımda?' diye bilgisizlik göstermeye çalışıyordu. O vakit hepimiz kakkahayı basıyorduk. Birkaç günlük toplantıdan sonra önce partinin 'Cumhuriyet Demokrat Partisi' adını taşıması kararlaştırıldı... Böylece Demokrat Parti'nin ilk temeli 1945 yılında atılmış oldu⁵².”

Sertel'in anıları dışında aynı dönemde, kamuoyunun şahit olduğu ve Sertel'in iddialarını destekleyen başka bir gelişme daha olmuştur. Sertel tarafından 1 Aralık 1945 tarihinde çıkarılan

⁴⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1 Kasım 1945, 7. Dönem, C. 20, s. 7.

⁵⁰ *Akşam Gazetesi*, 3 Aralık 1945, s. 1.

⁵¹ Toker, *age*, s. 76-77.

⁵² Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 223-225.

Görüşler Dergisi komünizm propagandası yapma yolunu seçmiştir. Derginin ilk sayısında, sonraki sayılarda dergide yazıları yayınlanacak olan kimselerin de isim ve resimler yer almıştır. Menderes, Bayar, Koraltan ve Köprülü de bu listenin içinde sayılmıştır. Fakat dergi, komünistlik propagandası yaptığı yönünde ciddi eleştiriler almıştır. Yeni partinin kurucu isimleri böyle bir eleştiriyi beklememişlerdir. Komünistlik suçlamasıyla karşılaşmak istemeyen dörtlü, dergiyle ilgilerinin olmadığını belirterek konu dışı kalmaya çalışmıştır⁵³.

DP'nin kurulma sürecinde, yeni partinin temel ilkeleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Kurucular, 6 temel başlık altında toplanan bu ilkeler etrafında tartışmasız olarak birleşmişlerdir. Bunlardan birincisi; Atatürk İlke ve İnkılâplarının devamını sağlama arzusu şeklinde tespit edilmiştir. Yeni kurulması planlanan yönetim anlayışının yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru işlenmesine imkân verilecek olması da diğer bir anlaşma konusu olmuştur. Üçüncü olarak mutabık kalınan nokta ise; halkın yönetime tam manasıyla katılabilmesi için seçim sisteminin düzene sokulmasının gerektiği yönünde gerçekleşmiştir. Dördüncü konu; seçimlerin adaletin denetimine bırakılması meselesiyle ilgili olmuştur. Laiklik konusunda hassas davranılması ve parti içinde demokrasinin hâkimiyetinin sağlanması anlayışı da alınan diğer iki ortak karar arasında yer almıştır⁵⁴.

3. DEMOKRAT PARTİ RESMİ OLARAK KURULUYOR

Beklenen parti 1945 yılına yetişememiş ama 1946 yılı Ocak ayının ilk günlerinde hayat bulmuştur. Refik Koraltan tarafından parti tüzük ve programı İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a teslim edilmiş, gerekli işlemler halledilmiştir. Parti resmen 7 Ocak 1946 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Basın, kuruluş gününe çağırılmış ve 85 maddelik parti programı tek tek tanıtılmıştır. Basına yapılan açıklama içerisinde şu ifadeler dikkat çekmiştir:

“Serbest Fırka denemesinin sonuç vermemesinden dolayı kafalarda tereddüt kaldığını biliyoruz. İşte bu sebeple bu defa teşebbüsü esaslı surette ele aldık ve memleket hesabına büyük bir davaya atıldık... Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamiyle inanmıştı. Fakat o zaman devrim pek yeniydi. Bugünkü tecrübeler de yoktu. Bugünkü şartlar tamamiyle değişiktir.”

Toplantı sırasında gazeteciler Bayar'a, DP'nin bir danışıklı dövüş mahsulü olup olmadığını sormuşlar ve bu soruya Bayar'ın cevabı şöyle olmuştur:

“...Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi, memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur”⁵⁵.

Gazeteciler yeni partinin sağ veya sol görüşten hangisine yakın olduğunu merak etmişler ve Adnan Menderes bu merakı: *“Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır”* şeklinde gidermeye çalışmıştır. Bayar ise demokrat olduklarını, programı incelediklerinde aradıkları şeyi orada bulacaklarını söylemiştir⁵⁶.

⁵³ Toker, *age*, s. 79-80.

⁵⁴ Bayar, *age*, s. 40-43.

⁵⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1946, s. 1.

⁵⁶ Yalman, *age*, s. 1331., Sağ-sol mevzusu sonraki dönemlerde de gündemde kalmaya devam etmiştir. 1946 seçimlerinin ardından DP'li vekiller için Meclisin solunda bulunan sıraların talep edilmesi, DP ile ilgili Rus parasıyla kuruldu iddialarının ortaya atılmasına zemin hazırlamıştır. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 33. Celal Bayar konuyla ilgili Amerikalı bir gazeteciye verdiği demeçte sağ ve

Basın toplantısında duyurulan ve DP'nin kapanmasına kadar yürürlükte kalacak olan parti programında yer alan temel yaklaşımlar içerisinde; Atatürk ilkelerine bağlı (devletçilik ilkesinde ılımlı olmak kaydıyla), teşvik edici, sendikalist, insanîyetçi ve antikomünist bir anlayış kendisini göstermiştir. Programda ayrıca şu esaslar yer almıştır: Siyasi ve iktisadi eşitlik amaçlayan parti, vatandaşa geçim vasıtaları temin etmeyi ve toplum içerisinde yer alan sınıflar arası dayanışma ve sevgiyi artırmayı hedeflemektedir. Dini siyasete alet etmeye karşıdır, laik ama aynı zamanda din hürriyetini temel insan hürriyetleri arasında görmektedir. Eğitimde birlik sağlanmalıdır. Bütçenin denkliliğinin sağlanması için gereken tedbirler alınmalıdır. Vatandaşların üzerindeki vergiler hafifletilmeli ve vatandaşın vergi ödeme gücünün artırılmasına yardımcı olunmalıdır. Az sayıda, bol maaşlı ve kaliteli memur çalıştırılmalı⁵⁷, tek dereceli seçim, gizli oy açık tasnif, seçim güvenliği ve üniversite üyelerinin de siyasal parti kurması sağlanmalıdır⁵⁸. Atatürk'ün ölümüyle inkılâp çağı sona ermiştir. Fakat buna rağmen CHP, inkılâpları yerleştirmek için halkın arasına girmemiştir. Bu anlayış yıkılmalıdır⁵⁹. Program içerisinde ayrıca, CHP anlayışına muhalif bir şekilde, liberalleşme öne çıkarılmıştır. Devletin, ekonominin tüm alanlarında müdahil olmaması istenmiştir. Devlet sadece özel teşebbüsün başaramadığı(enerji, demir yolu, liman gibi) ve devletin elinde bulunması faydalı sayılabilecek(maden ve orman işletmesi gibi) ekonomik faaliyetlere müdahil olmalıdır⁶⁰.

Partinin kuruluşu halk arasında sevinçle karşılanmış, basın ise yıllarca süren tek parti baskısından ve verilen cezalardan bıktığı için yeni partiyi heyecanla kucaklamıştır. *Vatan*, *Tasvir*, *Cumhuriyet*, *Son Posta*, *Tan* ve İzmir'deki *Demokrat İzmir* gazeteleri DP'yi destekleyen yazılar yayınlamışlardır⁶¹. Nadir Nadi, gazetede ki köşesinde DP'nin genel bir değerlendirmesini yapmıştır. DP programının CHP'ninkine benzerliğini belirterek, bunu normal karşıladığını, çünkü DP kurucularının yakın zamana kadar CHP içinde olduklarını hatırlatmıştır. Nadi'ye göre; eğer bu kişiler tamamen eski kimliklerinden sıyrılsalardı halk gözünde samimiyetsizlikle suçlanabilirlerdi. Ayrıca, bu kadar benzerlik yeni parti için bir kuvvetti. Böylece halk yeni oluşumdan çekinmeyecek ve kendi faydasına olacağını düşünecekti. Bu benzerlik, yapılan inkılâpların devamlılığı adına da önemli bir dayanaktı. Programların benzemesinin zayıf tarafı ise; iki parti arasındaki benzerlikten dolayı DP bir küskünler partisi durumuna düşebilecek, CHP'den kopanlar benzer ilkeli DP'ye katılabilecekti. DP kurucuları, bu anlamda dikkatli davranmalı ve partilerine girecek kişilerin amaçlarını iyi tahlil etmeliydiler⁶².

Hamdullah Suphi Tanrıöver ise DP'nin kurulması sonrasında CHP'nin ve basının yaklaşımını şu şekilde değerlendirmiştir:

---

sol kavramlarının göreceli olduğunu belirtmiş, eğer solcu demenin halk menfaatini sağlamak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemek anlamında olduğu savunuluyorsa DP'nin tamamıyla sol olduğunu belirtmiştir. Aynı konuda Bayar 8 Ocak 1948 tarihinde basın mensuplarına: "Demokrasi Partisi'ne mensubuz" cevabını vermiştir. Bir gazetecinin Halk Partisi'ne nazaran sağda mı solda mı yer alındığını öğrenmekte ısrar etmesi üzerine Bayar: "Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız, bazı hallerde iki parmak sağda" cevabını vermiştir. Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri(1946-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 42 ve 50.

⁵⁷ Akkerman, *age*, s. 45-46., Ayrıca Bakınız: Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 456., Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 31-32.

⁵⁸ Şenşekerci, *age*, s. 193.

⁵⁹ Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 884-885.

⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler(1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 668.

⁶¹ Füzûzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi(1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 80.

⁶² Nadir Nadi, "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ocak 1946, s. 1.

“...Bu parti iktidar mevkiinde olanlar tarafından husumetle değil, dostlukla kabul edildi. Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensup milletvekilleri tarafından çıkarılan gazeteler onu efendice karşıladılar. Görülüyor ki, yeni parti büyümesine, gelişmesine müsait bir zemin bulmuştur... Bu, memleketin onlardan beklediği bir hizmet, bizim onlara nasip olmasını istediğimiz bir şereftir. Muvaffak oldukları vakit biz zayıf düşmeyeceğiz. Şimdikinden daha kuvvetli olacağız ve defteri amaline tarihin nadiren kaydettiği kadar büyük muvaffakiyetler ve şerefler yazılı olan zümremiz hesapları arasına bu büyük hayrın da kaydedildiğini görecekler⁶³.”

Parti kuruluşu yurt dışında da yankı bulmuştur. İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD gazetelerinde partinin kurulduğu haberleri yer almıştır. *Times*'da yayınlanan bir makalede DP'nin kuruluşu ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“...Parti programının ana hatları Halk Partisi'ne benziyor. Yalnız sola doğru hafif bir meyil göze çarpıyor. Demokrat Parti'nin başlıca hedefi, Türk Anayasası'nın derhal ve kayıtsız surette tatbiki ve halkın umumi işlerde daha fazla pay almasıdır...⁶⁴.”

Dış basın öncelikle, DP'nin dış politika anlayışını merak etmiştir. Bayar, yabancı basına yaptığı bir açıklama ile iç politikada CHP ile ters düşebileceklerini ama dış politikada Atatürk'ün belirlediği barışçıl yoldan ayrılmayarak CHP ile ortak hareket edeceklerini açıklamıştır⁶⁵. Bayar'ın konuyla ilgili bir ifadesi ise şu şekilde olmuştur:

“...Türkiye istiklaline ve toprak bütünlüğüne uzaktan yakından tevhîh edilebilecek her hangi bir tehdit karşısında milli haysiyet ve şerefin emrettiği tek yolda yürümek için bütün yurttaşlar arasında ufak bir düşünce farkı bulunabileceğine asla ihtimal verilmez. Bu münakaşa kötü bir siyaset mevzuu değil, bir milli varlık davası, vatan aşkımızın ve yüzlerce yıllık bir tarihin yarattığı milli karakterimizin tabii icabıdır⁶⁶.”

DP kurulduktan sonra ülke genelinde sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu süreci Bayar şöyle anlatmıştır:

“Türkiye'nin dört tarafından partimizin şubelerini açmak için müracaatlar yapılıyordu. Önümüzdeki seçimlere bir yıldan fazla zaman olduğu için, teşkilatın kurulması işini aceleye getirmek istemiyor, partimize girmek isteyenlerin üzerinde titizlikle duruyorduk⁶⁷.”

DP ilk teşkilatını 4 Şubat tarihinde Ankara'da kurmuştur. Teşkilatlanmada acele edilmeyerek sağlam bir temel atılmaya çalışılmıştır. 11 Şubat'ta İzmir ve 14 Şubat'ta İstanbul teşkilatları kurulmuş, bundan sonraki teşkilatlanma ise planlananın ötesinde büyük bir hızla gerçekleşmiştir⁶⁸.

⁶³ *Yeniçağ Gazetesi*, 23 Şubat 1946, s. 10.

⁶⁴ *Vatan Gazetesi*, 19 Ocak 1946, s. 1.

⁶⁵ Bayar, *age*, s. 49-50.

⁶⁶ *Akşam Gazetesi*, 11 Ocak 1946, s. 2.

⁶⁷ Bayar, *age*, s. 49.

⁶⁸ Erer, *age*, s. 92-94.

SONUÇ

DP kuruluşundan itibaren, iktidara gelebilmek için, halkın devletten neler beklediğini iyi tahlil etmeye çalışmıştır. Türk geleneğinde, devletin halk tarafından *devlet baba* olarak nitelendirilmesi, batıdaki gibi kölelik-derebeylik gibi kavramlarla karşılaşmamış olması Türk halkının devletten beklentisini farklılaştırmıştır. Bu nedenle DP, halkı koruyucu ve nüfusun çoğunu oluşturan köylü sınıfını destekleyici bir iç politika tavrı izlemeyi seçmiştir⁶⁹. DP, taban olarak hiçbir sınıfa bağlı olmamaya çalışmış ve merkez partisi konumunu korumayı hedeflemiştir. CHP'nin tepkisini çekmemek için ise altı ilkeyi parti programına almıştır. CHP, kurulan partiyi destekleyerek; hem içindeki muhaliflerden hem de haklarında söylenen totaliter parti isnadından kurtulmak istemiştir⁷⁰. Fakat DP, kurulduğu andan itibaren iktidar partisine karşı bir yapılanma içerisine girmiştir. CHP'yi batılılaşmanın temsilcisi olarak göstermiş ve batılılaşan partinin dinden uzaklaşmış olduğunu vurgulamıştır. Yine batılılaşmanın bir sonucu olarak da halkın fakirleşmiş bulunduğunu iddia etmiştir⁷¹. İktidarın seçkin bir zümrenin elinde, inhisarcı bir anlayışla tutulduğu ve bu grubun dayatması ile halkın gönülsüz olarak yenilik yoluna sokulmaya çalışıldığı yolunda söylemler de sıkça kullanılmıştır. DP, halkı yanına çekebilmek için, daha önce CHP'nin uygulamadığı bir yöntemi denemiştir. Seçenle seçilene bir araya getiren mitingler düzenlemiştir. Bu girişim, DP propagandasının temelini oluşturmuş ve iktidar tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Uygulanan tarz, kimi iktidar yanlıları tarafından DP'lileri; siyasi bir amaçtan çok yıkıcı ve intikamcı amaçlar güden parti olarak suçlamaya yönlendirmiştir⁷².

Ali Naci Karacan köşesindeki bir yazısında, DP temsilcilerinin halkın içerisine girmesinin ne kadar etkili olduğunu ifadeye çalışmıştır. Karacan, köylünün yıllardır köylerinde sadece jandarma ve tahsildarı gördüklerini, şimdilerde ise Bayar'ın köy köy dolaşarak, köylünün ayağına giderek onların dertlerini dinlemesinin halk tarafından olumlu karşılandığını belirtmiş, Balıkesir'de bir köylünün Bayar'a hitaben söylediği şu sözlere yer vermiştir:

“Seni millet yetiştirdi, demek ki millete borcun var. Fakat mademki diğerleri gibi oturup zevkine bakmıyor, ayağımıza geliyor, bizimle hemdert oluyorsun, öyle ise şimdi biz sana borçluyuz. Eskiden jandarma köye geldiği zaman, biz bu köyden kaçardık. Hâlbuki şimdi, efendi efendi geliyor, efendi efendi gidiyorlar. Allah senden razı olsun⁷³.”

Halk, CHP karşısındaki yeni oluşuma büyük destek vermiştir. Bu partinin CHP ile danışıklı kurulduğu yönündeki iddialar kabul görmemiştir. Vatandaş, DP propagandası sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir⁷⁴. Süratle güçlenen DP'ye büyük halk kitlelerinin dışında destek veren üç sosyal grup daha mevcut olmuştur. Bunlardan birincisi; demokrasiye gerçekten inanan sivil ya da asker aydın kesimidir. İkinci grup; taşra nüfusunu kontrol altında tutan toprak sahipleridir. Üçüncü grup ise; Atatürk devrimlerine ve özellikle laikliğe karşı olan ama yıllarca susarak bir kenarda bekleyen muhaliflerdir⁷⁵. Samet Ağaoğlu bu üç grubu şu şekilde

⁶⁹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 384.

⁷⁰ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 52.

⁷¹ Cem, *age*, s. 379.

⁷² Rıdvan Akın, “Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı(1945-1960)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 912-914.

⁷³ Ali Naci Karacan, “Allahtan Başka Kimseden Korkun Olmasın!”, *Tan Gazetesi*, 30 Mart 1949, s. 1.

⁷⁴ *BCA*, Dosya: 1. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:437.1813..5.

⁷⁵ Ahmet Mumcu, *Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1982), s. 181-182.

nitelendirmiştir: Demokrasi idealine bağlı genç idealistler, demokrasi idealine bağlı tecrübeli idealistler ve Demokrat Parti'nin temsilcisi bulunduğu idealle ilgisi bulunmayanlar⁷⁶.

DP, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ekonomik sıkıntıları ve sıkıntılar karşısında iktidarın gerçekleştirdiği uygulamaların olumsuz sonuçlarını da destek kazanmak amacıyla kullanmıştır. Bu yaklaşım büyük oranda amacına ulaşmıştır. Yeni kurulan partiyi destekleyen ekonomik gruplar ve bu grupların destek verme gerekçeleri ise şu şekilde izah edilebilmektedir:

- *İhracatçı, İthalatçı, Tefeci ve Bankerlerden Oluşan Ticaret ve Maliye Burjuvazisi:* Savaş sırasında palazlanan bu sınıf, kendisine kâr etme konusunda engel olan CHP kadrosuna muhalif olmuştur. CHP iktidardan inerse, yabancı sermaye ile bütünleşen yerli sermayenin güçleneceğini düşünmüştür⁷⁷. Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi bu sınıfın varlığına tehdit olarak kabul edilmiş ve iktidarla olan dirsek temasını azaltmış, DP'ye yakınlaşmanın yolunu açmıştır.

- *İşçi Sınıfı:* 1936 yılına ait İşçi Yasası ile işçi sınıfının istediği grev, sendika kurma, toplu pazarlık ve sözleşme hakkı gibi imkânlar kazanılamamıştır. Ayrıca; Milli Korunma Kanunu ile işçiye fazla mesai, istifa edememe gibi ekstra yükler getirilmiş, enflasyon sebebiyle işçi ücretleri yarı oranında değer kaybetmiş, pahalılık-kıtlık-karaborsa ise bu sınıfı daha zor hayat şartlarına sürüklemiştir.

- *Küçük Toprak Sahipleri:* Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin ağırlığı, jandarma ve devlet memurlarının baskıları bu sınıfı zor duruma sokmuştur.

- *Esnaf ve Zanaatkârlar:* Bu sınıf da Milli Korunma Kanunu altında ezilmiştir.

- *Orta ve Büyük Toprak Sahipleri:* Savaş dönemini kârla kapatmışlar fakat Toprak Mahsulleri Vergisi ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu grubu iktidarın karşı tarafına geçirmiştir⁷⁸. Varlıklarını ve zenginliklerini bürokrasiyle paylaşmaktan bıkan ve onlardan kurtulma fırsatını arayan toprak ağaları fırsat kollamışlardır⁷⁹. DP bu manada beklentiyi karşılayacak bir profil çizmiştir.

DP'yi destekleyen ekonomik ve sosyal gruplar içerisinde en öne çıkanlar ise toprak ağaları ve din adamları olmuştur. Her iki grup da halkı yönlendirerek DP'nin oy potansiyelini artırmaya çalışmıştır⁸⁰. Toplum içerisinde etkin bir role sahip olmak isteyen bu kimseler, kendilerinin yapmış olduğu sömürüleri de CHP'nin suçu olarak anlatmaktan da çekinmemişlerdir. Din adamları ve din konusu ise DP için önemli bir halk sempatisi kazanma yöntemi olarak kullanılmıştır. Fakat bu konuda çok agresif bir tarz benimsenmemiştir. Öyle ki taşra kanadından gelen, dini konulardaki sert çıkış istekleri, DP idarecileri tarafından dizginlenmiştir⁸¹.

1946–1950 yılları arasında kimi zaman sert bir muhalefet anlayışı benimseyen Demokrat Parti, hızlı bir gelişim süreci yakalamaya başlayınca, CHP yeni partiye karşı değişik stratejiler belirlemeye çalışmıştır. Bu stratejilerin başında, iktidarın halka daha iyi görünebilmesi çabaları gelmiştir. Ayrıca, seçim tarihlerini öne alma gibi çeşitli siyasi manevralarla da DP yıpratılmaya

⁷⁶ Aydemir, *Menderes'in...*, s. 211.

⁷⁷ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, Say Yayınları, İstanbul 1995), s. 95.

⁷⁸ Çavdar, *age*, s. 447.

⁷⁹ Cem, *age*, s. 376.

⁸⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 2., Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 555.

⁸¹ Cem, *age*, s. 381.

çalışılmıştır⁸². DP'nin halk yanlısı politik yaklaşımı ise CHP tarafından, yeni partinin sol bir ideolojiye sahip olması yönünde değerlendirilmiştir. Hâlbuki DP; sınıflar koalisyonunda temellenen, modernist, batıcı, burjuvazi eksenli ekonomik yapıyı savunan, geniş halk kitlelerine dayanan pragmatist bir parti özelliği taşımıştır⁸³.

CHP iktidarı, yerini sağlamlaştırmak ve muhalefetin güçlenmesine izin vermemek için milletvekili genel seçimlerini bir yıl erkene çekmiştir. DP, 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşen milletvekili genel seçiminde iktidarı ele geçirememiş ama Meclis içerisine ikinci parti olarak dahil olmayı başarmıştır. Bu seçim büyük tartışmalara neden olmuştur. İktidar tarafından baskı ve hile yapıldığı yönündeki iddialar, DP tarafından sürekli olarak dile getirilmiştir. Dönemin şahitlerinden Emrullah Nutku tartışmalı seçimlerle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Demokraside tek dereceli seçim tecrübemizin ilk yarısını aldık. Memleketin her tarafından gelen haberler, seçimde birçok yolsuzlukların, kanunsuz baskı ve ürkütme hareketlerinin pervasızca yapıldığını gösteriyor. Milletın rıza ve iradesinin tayini için yapılan bütün telkinlere, alınan tedbirlere rağmen idareciler, pek çok vali ve kaymakamlar, iktidar partisinin müfrit kodamanlarının tesiri altında kalarak seçim dürüstlüğünü ihlal etmişler. İstanbul'daki sıkıyönetim sebebiyle İstanbul'daki gazeteler açıkça yazamıyorlarsa da illerde yayınlanan müstakil gazetelerin hepsi acı haberler vermiş, protestolar yağıdırıyorlar.”⁸⁴

DP, muhalefet yıllarını iyi değerlendirerek girmiş olduğu 14 Mayıs 1950 tarihli seçimlerde ise 1923 yılından beri iktidarı elinde tutan CHP'yi yerinden etmiş ve yaklaşık 10 yıl devam edecek olan iktidar maratonunu başlatmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 53.315..4.

BCA, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 572.2277..3.

BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 5.27..17.

BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..19.

BCA, Dosya: 1. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:437.1813..5.

BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..7.

⁸² Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye(Derleyen: İrvin Cemil Shick, E. Ahmet Tonak)*, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 116.

⁸³ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 54.

⁸⁴ Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar(1946-1958)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s. 29-30.

B. Resmi ve Süreli Yayınlar

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1 Kasım 1945, 7. Dönem, C. 20.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 5 Kasım 1945, 7. Dönem, C. 20.
Akşam Gazetesi, 1 Aralık 1945.
Akşam Gazetesi, 3 Aralık 1945.
Akşam Gazetesi, 11 Ocak 1946.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946.
Son Posta Gazetesi, 22 Eylül 1945.
Vatan Gazetesi, 22 Eylül 1945.
Vatan Gazetesi, 2 Ekim 1945.
Vatan Gazetesi, 28 Kasım 1945.
Vatan Gazetesi, 19 Ocak 1946.
Yeniçağ Gazetesi, 23 Şubat 1946.
Yeniçağ Gazetesi, 23 Mart 1946.
 KARACAN, Ali Naci , “Allahtan Başka Kimseden Korkun Olmasın!”, *Tan Gazetesi*, 30 Mart 1949.
 KÖPRÜLÜ, Fuat , “Yalancının Mumu”, *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945.
 KÖPRÜLÜ, Fuat , “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 11 Eylül 1945.
 KÖPRÜLÜ, Fuat , “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 12 Eylül 1945.
 MENDERES, Adnan, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 14 Eylül 1945.
 NADİ, Nadir , “Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ocak 1946.
 SERTEL, Zekeriya , “İki Mebusun Partiden Çıkarılması Hadisesi”, *Tan Gazetesi*, 24 Eylül 1945.

C. Hatıralar, Telif ve Tetkik Eserler

- AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
 AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
 AKANDERE, Osman, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlülük Takrir'in Amacı ve Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Konya 2003, s. 5-28.
 AKIN, Rıdvan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı(1945-1960)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 911-922

- AKKERMAN, Naki Cevat, *Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, C. 2., İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya , *İkinci Adam(1938-1950)*, C. II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya , *Menderes’in Dramı*, Remzi Kitabevi, Ankara 1969.
- BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- BOZDAĞ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.
- BOZDAĞ, İsmet, *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- ERER, Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- EROĞUL, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye (Derleyen: İrvın Cemil Shick, E. Ahmet Tonak)*, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 112-158.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1970.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950) İkinci Parti*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- KOLTUK, Durmuş Ali, “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2008/2, s. 33-44.
- MUMCU, Ahmet, *Türk Devrimi’nin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1982.
- NUTKU, Emrullah, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar(1946-1958)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 878-900.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- SERTEL, Zekeriya , *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.
- ŞAHİNGİRAY, Özel, *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri(1946-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000.

- TANİLLİ, Server, *Devlet ve Demokrasi*, Say Yayınları, İstanbul 1995.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- TÖKİN, Füzuan Husrev, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi(1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler(1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- TUNCER, Erol, *1946 Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara 2008.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- YALMAN, Ahmet Emin , *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1971)*, C. 2., Pera A.Ş, İstanbul 1997.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.